

A jászkiséri tájnyelv a 18. század közepső harmadában

„A nép minden garágyán úgy állott,
mint a fűnek sűrűsége”

1763-ban a jászkiséri lakosok vallásuk védelmében olyan cselekedeteket vittek végbe, amely a Hármás (Jász, Nagykun és Kiskun) Kerületek előjáróinak és felettesüknek, a nádornak jogi következményekkel is járó rosszalását váltotta ki, hatósági eljárást vont maga után. Hild Viktor a hatósági eljárást, pontosabban a lejátszódott események miatti megtorlást a jászkiséri kálvinisták türelmetlenségi perének nevezte. De mi is történt valójában Jászkiséren?

Tóth Sára, akit a jászkiséri tanácsi jegyzőkönyvekben (protokollum) Juhász Sáraként emlegetnek, a jászkiséri Molnár István felesége volt, és ott is élt. Férje halálát követően, az okát nem tudni (a helyiek szerint rosszasága miatt egyházi és helyhatósági büntetésre számíthatott), a katolikus Jászladányba költözött, és három leány és egy fiú gyermekével együtt „a szentlélek sugárlásából” római katolikus hitre tért. Ezt leginkább Jászladányban tette, mert a tiszta református Jászkiséren erre nem volt módja. Az özvegy 1762 októberében hozzáment Cseh Jakabhoz. Gyermekei elhalt apjuk után Jászkiséren megörökölték annak adóságokkal alaposan megterhelt földjét, amelyet Juhász, alias Tóth Sára 1762 őszén, állítólag a jászkapitány tudtával és engedelmével a helybéli Kovács Jánosnak, az árvák nagynénje férjének eladott. Azonban Paróczay András jászkerületi „esküött” tiltakozott az eladás ellen. Végül a kerületi jászkapitány is Jászkisérré utazott, semmisnek nyilvánította a földeladást, mert az árvákra nézve sérelmesnek tartotta. A vevő a vételárat kölcsönből fedezte, s a föld felét a kölcsön fejében a hitelező használhatta. Azonban amikor a jászkapitány közbelépett, a földet a vevő és a kölcsönt folyósító jászkiséri lakos már használatba vették.

Tóth Sára 1763-ban panaszt nyújtott be Jászberényben a Generalis Congregaciónnak, pontosabban Almásy Pál főkapitánynak, amelyben megírta a kialakuló konfliktus lényegét. Mint írta: „nem kívánnak engemet Urastúl, gyermekestül, többé visszabocsájtani, mint hogy minyájan pápisták vagyunk”.

Dósa Pál és Paróczay András a jászkerület előjárói részéről 1763. február 22-én megpróbálták egyezsége jutni Kovács Jánossal, és a kiséri vezetőkkel, de nem értek el eredményt. Kovács János nem vette fel azt a 98 Ft-ot, amelyet a földért korábban, ha kölcsönből is, de kifizetett. A kerületi küldöttek a pénzt a kiséri bíróra bízták volna, de sem ő, sem a tanács nem volt hajlandó a 98 Ft-ot átvenni. Dósa Pál és Paróczay András javasolta Tóth Sárának, hogy az inkriminált földet szántassa fel, melyre a tanács ekképpen válaszolt: „mi az asszonyt tilalmazzuk a szántástúl és nem is engedjük néki szántani”.

Miután a kiküldöttek eredménytelenül távoztak Jászkisérről, a bíró és a tanács a település valamennyi lakosa nevében („egész helység népivel együtt”) még aznap levélben válaszolt, természetesen saját szemszögéből, a saját érdekeit szem előtt tartva, a fölvetésekre. Megírták, hogy véleményük szerint, Tóth Sára nem „gyámoltalan volta” miatt költözött Jászladányba, hanem mert „régii fajtalan életét tovább/b/ is föl/y/tatván, most is paráznasága miatt, mellyet előttiünk sem tagadott, sőt meg vallott, minémű Magistrualis (hatósági) és Ecclesiai (egyházi) büntetést várhatott volna magára, ezektől való féltében és azokk elkerülésének okáért vette lakássát Jász-Ladányra”. A levél 5. pontjában utaltak korábbi vallási törvényekre (lényegében az előjáróság hitelesítési jogára) és hangsúlyozták: „Jász-Ladányi lakos Cseh Jakabott és annak feleségett s' gyermekeit Jász-Kiséri Lakosoknak lenni nem kívánnyuk”.

Almásy Pál főkapitány Dósa Pál jászkerületi ülnöknek 1763. február 26-án küldött levelében megütözközve nyilatkozott az előjáróság hozzáállásáról, mert korábban már arra figyelmeztette őket, hogy az árvák és az asszony érdekeit szem előtt tartva rendezzék az ügyet. Dósa Pált arra utasította, hogy próbáljon békés megegyezést elérni. Különösen megbotránkozta a főkapitányt a kisériek levelének vallási felhangja.

Utasította Dósát, hogy „a Bírák Öregeinek pedig ezen levelem in sinceritate (őszintén) meg olvassa és meg intse, mert ezt a temeritást (szemteleniséget) az országban is ritkán tapasztalni, s bánom, hogy előtök egészen meg nem

olvastam, s nem observáltam (jegyeztem meg) az utolsó punctumot (pontot), mellyet helység pecséttye alatt mertek ki adni”.

Március 4-én Nagy Mátyás, a jászkerület kapitánya, Dósa Pál és Paróczay András jelentették Almásy Pálnak, hogy a jászkiséri bírák előtt levelét felolvasták, akik azt megértették és „alázatosan vették minnyájan kegyes attyai intését... /a levél/ leg kisebb czikkelével sem ellenkeztek, sőt nagy töredelmességgel, hogy emberi gyarlóságából az Magistrualis autoritást meg sértették, bennünket meg követvén bocsánatot kértek, amint is mi egyenlő akarattal nékiek meg engettük oly móddal, – hogy ha jövődében e féle Törvéntelen ellenkezésben tapasztaltatnának, tehát mind azért, s mind pediglen a meg lettekért az törvényes büntetést el ne kerülhessék.” Ezen a megbeszélésen az ingatlanokra vonatkozó vitát megnyugtatóan sikerült rendezni, a vallási kérdések pedig ekkor már fel sem merültek.

Néhány nap múlva azonban híre ment, hogy Tóth Sára azonnal át akar költözni Jászladányból Kisérré. A kiséri tanács azonnal két embert küldött Jászapatiba Paróczay András kerületi esküdthöz, 2 arannyal próbálja meg elérni, hogy Paróczay legalább 1763-ban tartsa vissza az asszonyt a költözéstől. A küldöttek „az honnand is megtérvén” jelentették, hogy útjuk eredménytelen volt.

Tóth Sára március 7-én férjével, gyermekeivel és három szekérral megérkezett Jászkisérré. Háza előtt már egy helyi lakos azzal a hírral várta, hogy a bírák hívatják, azonnal jelenjen meg előttük. Az asszony azonban előbb le akarta „hummicskáit” (holmijait) pakolni, ezért az azonnali felhívásnak nem tett eleget.

Nem sokkal később az egész tanács megjelent Tóth Sára házában. A főbíró kérdőre vonta az asszonyt az engedelmessége miatt, hogy előzetes bejelentés nélkül és a megbeszélteknél hamarabb költözött vissza a településre. Többen is nehezményezték viselkedését, mondván „nagy rettenetesség ez, amit cselekszel”, „nagy istentelenség ez”. Majd a tanácsbeliek elvonultak.

Ezután az összegyűlt asszonyok vették át a kezdeményezést. Betörték Tóth Sára házába, a holmiját szekérré rakták,

a házat és a melléképületeket pedig földig rombolták. A családot holmistul, szekerestül, kitolták a határba, s eközben folyamatosan szidalmazták őket. Az egyik azt kiáltotta: „*az hol kutyává lettél, ott ugass*” (ahol katolikus hitre tértél ott legyen szavad), a másik így tájtékozott: „*kutya, Disznó teremtette hitűje, baszom a pogány lelkedet, nem az házadott köllene letörni, hanem tégedet megölni*”. Az asszony férjét a főbíró lánya tövisseprével meg is ütötte. Tóth Sára nem értvén, hogy mi történik, megkérdezte: miért teszik ezt vele. Az egyik kiséri asszony azt válaszolta: „*másson is így cselekedtünk az ilyenekkel*”. A férjnek, Cseh Jakabnak az egyik szekér miatt újra el kellett mennie a határba. Amikor a házhoz vissza akart térni az egyik asszony azt közölte vele, ne menjen tovább, mert különben vért veszik („*mert a vérem is ott vesz*”), mindezt vasvillás férfiak nyomatékosították, akik útját állták, miközben ezt kiabálták: „*ne bocsásd az ördög atta teremtettét, öld meg, öld meg!*” Tóth Sára és családja a ház lerombolását és a településről történő kiebrudalásukat követően Jászkisér határában maradt.

Másnap a kiséri tanács a szolgálati út megkerülésével levelet írt a Nádornak, mondván „*nem a lábához, hanem a fejéhez kell menni*”, melyben Tóth Sára erkölcsatlenségére hivatkozva kérték, hogy őt ne kelljen a településre visszafogadniuk. Ezzel magyarázták vallásváltását és Jászladányra való költözését is. Ismertették, hogy Tóth Sára milyen körülmények között adta el, majd kapta vissza jászkiséri ingatlanait, természetesen elhallgatván azokat a körülményeket, melyek a tanácsra nézve károsak voltak. A március 7-i eseményeket teljes mértékben az asszonyokra hárították, s egyértelműen Tóth Sára rossz erkölccseivel indokolták. A tanács felajánlotta, hogy a kiséri ingatlanokért akár háromszoros árat is hajlandó fizetni az árváknak, tudniillik Tóth Sára gyermekeinek, ha cserébe nem kell befogadniuk az asszonyt és családját. Azzal a kéréssel fordultak a nádorhoz, hogy a „*tisztességes élethez és gyermekeikhez felindult buzgóságból*” vétkezőknek enyhítse a büntetését. A tanács levele egyértelműen arra utal, hogy az előljároság tudta, hogy igen súlyos helyzetbe kormányozta magát, és tartva a kemény büntetéstől, a főkapitányt megkerülve próbált pártfogót találni a nádorban. A jászknak legfőbb méltóságában azonban a kiséri előljárosok

levele nem keltett együttérzést. Április 14-én kelt válaszában törvényes eljárás lefolytatására és a várható büntetés végrehajtására adott utasítást.

A Nemesi Közgyűlés 1763. március 22-23-án ülésezett Jászapátiban, és döntött arról, hogy Luktor Pál Jászkisér főbírája, Gábor János szenátor (tanácsstag) és több jászkiséri asszony ellen megindítják a felelősségre vonási eljárást. A vizsgálat lefolytatásával az ügyben már korábban is eljáró tisztviselőket, Nagy Mátyás jászkapitányt, Dósa Pál ülnököt és Paróczay András esküdtet bízták meg. A tanúk kihallgatása már március 23-án megkezdődött és április elejéig folytatódott. A bizottság meghallgatta a sértetteket, az előljároság (a nemes tanács) tagjait, helybelieket és a „*lárma*” (így nevezték az eseményeket) idején a településen tartózkodó idegen lakosokat, több mint hetven embert.

A Tóth Sára incidens miatt lefolytatott per anyagát, s a „*lárma*” kivizsgálására kiküldött háromtagú bizottság jelentését néhány évvel ezelőtt alaposan elemezte Horváth Gergő. A továbbiakban az ő eredményeit ismertetjük. A bizottság fő felbujtóként Luktor Pál főbíró nevezte meg, de rajta kívül terheltek találta Balla János jegyzőt, Tóth János, Fazekas Péter és Sáy Mihály tanácsstagokat, a lakosok közül Nyíry Gergelyt, Virág „*Istványt*” és Balatony Andrást, az asszonyok közül pedig Abonyi Istvánnét, Csík Erzsébetet és Sülye Mártonnét. A fenti személyek közül letartóztatták Luktor Pált, Gábor Jánost és Sülye Mártonnét.

Az ítélethirdetésre Jászberényben, 1763. április 28-án a Nemesi Közgyűlés idején került sor. Az ítéletben 31 vádlottat neveztek meg a főbírótól kezdve a tettelegességben résztvevő asszonyokig. A bizottság a főbíró, a jegyző és a tanácsstagok mellett az egész település bizonyos mértékű felelősségét is megállapította. Az ügyészi eljárásra több ok miatt került sor. Egyrészt Tóth Sára házában lerombolásáért, amely Molnár István árváinak öröksége volt, másrészt egyáltalán a március 7-én lezajlott eseményekért, s harmadrészt a jászapáti Nemesi Közgyűlés idején tartott engedetlenség miatt. A tanácsnak felrótták, hogy 1763 februárjában a ház eladás visszavonására tett lépéseket megakadályozta, sőt mi több, egyenesen megtiltotta Kovács Jánosnak, hogy a ház korábbi vételárát átvegye. Emellett az is bebizonyosodott, hogy Tóth Sára ál-

lítólagos erkölcsatlens életét a kisériek pusztán ürügyként kívánták felhasználni az események indoklására.

A perben súlyos ítéletek születtek. Luktor Pál bírót, Balla János jegyzőt, Gábor Jánost, Tóth Jánost, Tömösváry Gergelyt, Nyíry Gergelyt és Oroszi Istvánnét kiutasították a faluból. A tanácsstagoknak (*szenátoroknak*) fejenként 25 rajnai forintot kellett megfizetniük a kerületi székház javára. Kötelezték a települést a lerombolt épületek újjáépítésére, melynek költségeiből Sülye Mártonnénak 100 rajnai forintot, a rombolásban tevékenyen részt vevő többi asszonynak az ezen felül eső költségeket kellett vállalnia. A többi lakosnak pedig az építkezéshez szükséges munkát kellett biztosítani. Az ügyben érintett tanácsstagokat és lakosokat arra kötelezték: kötelezvényt írjanak alá arról, hogy csendességben és békességben élnek, engedelmeskednek a kerületi tisztviselőknak, minden nemű törvénytenségtől tartózkodni fognak, s ha mégis engedetlenségre vagy botránkozásra vetemednének, megbüntethetik őket és utódaikat. A kötelezvény fennmaradt példányából tudható, hogy egyetlen érintett sem tudott írni és olvasni.

Annyit mindenképpen előre kell bocsátanunk, hogy Jászkisér lakosságának összetétele a 16–18. században jelentősen megváltozott. A lakók először Eger elestével hagyják el egy időre településüket. Bár hamarosan visszaköltöznek, a kutatók azt feltételezik, hogy már 1600 táján jelentős betelepülés történhetett, mégpedig máshonnan elüldözött reformátusokból. A török hódoltság utolsó évszázadában tovább változott a település lakosságának összetétele, amelyet jól mutat a Pentz-féle összeírás. S a redemptio folyamán is jelentős betelepülés történt Jászkisérre. Bár tény, hogy legfeljebb csak a lakosság összetétele változott időről-időre, a vallási megoszlás nem, még 1763-ban is szín tiszta református falu volt Jászkisér.

A további események és a per végleges lezárása témánk szempontjából másodlagos jelentőségű. Nem is az 1763. évi eseményekről kívántunk valójában beszámolni, azokról csak a tisztánlátás kedvéért szólottunk. Mint már említettük, a kerületi törvényhatósági vizsgálat során az eseményekről több mint 70 tanút hallgattak ki. A tanúkihallgatási jegyzőkönyvek megtalálhatók a MNL Jász-Nagykun-Szolnok (folytatás a 4. oldalon)

(folytatás a 3. oldalról)

Megyei Levéltár Polgári Perek másolatai a jászkiséri előjáróság anyagában, utóbbit Hild Viktor kéziratos jegyzeteibe is belemásolta. A tanúknak a nekik feltett kérdésekre adott válaszaikat úgy jegyezték fel, ahogyan azok elhangzottak. A jegyzőkönyvek hiteles képet adnak arról, hogyan is beszéltek a 18. század közepső harmadában Jászkiséren, s azt bárki hozzáértő összehasonlíthatja egyrészt az irodalmi nyelvvel, illetve a mai jászsági tájnyelvvél. Itt jegyezzük meg, hogy írásunkban a dölt betűvel szedett szövegrészek, kifejezések szintén a 18. század közepi beszéd dokumentumai.

Jászkséren 1763-ban a *-ból*, *-ből*, *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről* ragok minden esetben így hangzottak: *-bül*, *-büil*, *tül*-, *-tüil*, *-rül*, *-rüil*. Hogy néhány példát említsünk: az előjáróság *parancsolattyábül*, az asszonyok *indulattyábül* és *akarattyábül*, meghatározott *okbül* pakolták ki Tóth Sára *házábül* a holmiját. De ugyanígy: *melybül*, *végzésbül*, *külsőkbül*, *ösztonébül* (ösztonzéséből). Vagy pl: *attül*, *magátül*, *mástül*, *lakosoktül*, *Sárátül* tudtak valamit.

Valaki elment a *pincétül*, tajtékzott a *bosszúságtül*, tartózkodott a *bosszúságtételtül*. Pl. *Apátirül*, *Ladányrül*, a *dolgarül* ment Kisérre, a *többrül* nem tud, *távorrül* szemlélte, az *engedetlenségrül* nem tehet.

A *tj* hangok minden esetben *ty*-nek hangzottak, a *dj gy*-nek, az *nj ny*-nek, a *dt* pedig *t*-nek, míg a *ts cs*-nek: pl. *akarattya*, *parancsolattya*, *ábrázattya*, *megtarhattya*, *emlegettyük*, *gátolhattjuk*, *bocsájtjuk*, vagy *mingyárt*, *mongya*, *álgya*, *szenvedgyük*, *engedgyük*, *engegyétek*, az *nj* esetében pl. *történnyék*, *menyünük*, *mennyenek*, *kívánnyák*, ill. *attam*, *atta* teremtette, *ne báncsák*.

Sajátos a főneveknél a tárgyeset képzése. Ugyanis a *t* előtt az *e* betű vagy *e* hang helyett mindig *ö*, pl. *végzésünkö*, *cselekedetünkö*, *ökö*, *bennünkö*, az *a* betű vagy *a* hang helyett pedig *o* betű, illetve hang szerepel, pl. *asszonyokott*, *kocsikott*, *azokott*. Azonban ha valakinek valamijéről van szó az *é* hang helyett *i* hangot találunk: pl. *„földit*, *kertit*, *csendesítésit*”.

Figyelemre méltó, hogy a jönni ige többes szám harmadik személyű felszólító alakja nem jöjjenek, hanem jöjjenek. Hasonlóképpen a *-juk* ragban is *o* hang szerepel, pl. *akarattjuk*, *akarattjukkal*. Talán ide sorolható, szintén *u-o* hang-

váltás lelhető fel az utánuk szóban, amelyet mindig *utánnok*-nak írtak le. De *ü-ö* hangváltásra is van példa: *létök*, *feleletök*.

A névmások képzésénél is megjelenik az *ó-ú*, illetve *ő-ű* hangváltás: pl. róla helyett *rúla*, rólam helyett *rúlam*, tőlem helyett *túlem*. A névmásoknál maradvák: a téged helyett mindig *tégedet* mondanak, a neki helyett *nékie*, a mi helyett *mink*, maguk helyett *magok*, mindnyájan helyett *minyájan* használatos.

A saját az mindig *önnön*. A napszakok sem egészen úgy hangzottak, mint napjainkban. A reggel mindig *regvel*, az este, estére pedig *estve*, *estvére* volt. A késő estét így határozták meg: *„későn, első álom tájban volt a gyűlés*”. A hét első napja nem hétfő, hanem *hétfű*, *hétfűi* nap volt. Az először kifejezést nem ismerték, helyette az *„elsőbben, eleiben, legelőbben*” szófordulatot használták. Az azután *osztán*-nak, a mindig *mindétig*-nek, az idején *üdein*-nek hangzott.

Jászsági specialitásként fogható fel az István keresztnév kiejtése, amelyet minden hasonló keresztnévűnél *Istvány*-nak tüntettek fel, pl. Abonyi Istvány, Virág Istvány, Czékus Istvány, stb. A megszólítás *„Kegyelmed, Kegyelmetek*” vagy pusztán *Kend, Kiend, Kentek* volt. Az édesanya kifejezést nem ismerték, azt az *„anyám asszony*” szóval helyettesítették.

A 18. század közepén Jászksér lakossága származását tekintve a törzslakossághoz képest erősen felhígult. Tudható, hogy a településre az *ő-ző*, illetve az *í-ző* nyelvjárási területről költöztek lakosok. A 16. századi török összeírásokból tudható azonban, hogy az *í-ző* nyelvjárásra több példa ismert a Jász-ságból is.

Az *őzésre* utal, hogy a kell kifejezés különböző alakjait mindig *ö*-vel használják: pl. *„köllött, köllene*. Ebbe a csoportba sorolható az *ösmértem* kifejezés is az ismertem helyett. Az *ízésre* utaló kifejezések: *rettenetesség*, *ígirt*, *hítta*, *ítelni*, *ítljük*, *törtínet*, *szívire*, *híják haza*”, de ide sorolható a nem hallott róla értelmű *hírivel sincsen* kifejezés is.

A helyi nyelvjárásra vonatkozóan még jó néhány jellegzetes kifejezést, szófordulatot sorolhatunk fel. Ilyen az *ingóság* értelemben használatos *holmi*, amely mindig *hummi*-ként szerepel a vallomásokban: *hummi*, *hummicskámat*, *hummicskáimtül*, *hummiit* (holmijait), *hummi eszköze*-

immel”. Ide sorolható a határozottan elküldtem jelentésű *el pírongattam* kifejezés. Amikor az asszonyok Tóth Sára házát lerombolták, azt mondták: *„széjel hántuk*”. *„Ollyas*” (olyan) tanú is volt, aki azt állította, hogy mit tettek, *„Isten sugárlásábül*” tették.

Aki közülük nem akart részt venni a *„népitéletben*”, arra azt mondták: *„ha nem jössz, nincs igaz vér benned*”. A ház lerombolásában részt vevő asszonyokat haza küldték, erről a tanúk azt állították: *„az asszonyokat széjel vertük*”, egy másik hasonlóképpen állította: *„a Népet széjel vertem*”. Hogy minden a *„lár-mában*” részt vevő asszony ugyanazt vallja, ekként fogalmazták meg: *„egyenlőképpen, egy nyomon beszéllyünk minyájan, ...szakadás ne láttassék közöttünk*”. Természetesen az asszonyok egyetértettek az elképzeléssel, vagyis *„helyben hatták*”. A tanúkihallgatás során elmondták, ki buzdította, azaz *„ültette fel*” őket.

A katolizált Tóth Sárát az egyik helybéli (Tökös Juhász) azzal vádolta, hogy *„kutya teremtette hitű*”. Egy asszony ekként buzdította a többieket: *„tollyuk üres kocikat és rakjuk fel hummiát a lélek kurvának, ha más vallásra tért, mért nem marad helyben, úgy is, amit tollunk meghallana, másoknak is bevinné és rossz lenne belőle*”.

Egy akkor éppen a faluban lévő asszonynak pedig úgy magyarázták az eseményeket: *„az Asszony közöttünk soha jó életű nem volt, ... azt az egy aszont mink bizony bé nem bocsájtjuk közénkben mert őő Pápista, mit botránkozna közöttünk egy Pápista!”* Erről ők bizony döntöttek, vagyis *„arrül tettek rendelést*”.

Tóth Sára azt is panasolta: az asszonyok azt mondták neki: *„megérdemelném, ha rúlam az ingvállat le tépnék is.”* Amikor megkérdezték tőle, hogy miért ragaszkodik kiséri házához, azt válaszolta: *„ha azokott eladnám, keservessen köllene annyi apród gyermekimnek a más fazeka fenekére nézni csak egy kanál tejecskéért is.”*

A jászksériek engedetlenségi pere a fellebbezések után is súlyos következményekkel járt a Jászksér lakói részére, mert nem elég, hogy büntetést kaptak, egy időre még a szabad jegyzőválasztás jogától is megfosztották őket, egy hatóságilag tiszt számára házat és telket kellett biztosítaniuk a településen, és a továbbiakban be kellett fogadniuk a római katolikusokat is.

Selmecci László régész